

O‘zbekiston Respublikasi

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta’lim

ilmiy–uslubiy jurnal

Samarqand

3(72)/ 2019

**Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

ЖЕЙМС ЖОЙСНИНГ “МУСАВВИРНИНГ ЁШЛИКДАГИ ШАМОЙИЛИ” РОМАНИ БАДИЙ ОЛАМИДА МАКОН ВА ЗАМОН МУНОСАБАТЛАРИ

*Мухитдинова Назира,
Мустақил тадқиқотчи, ЖДПИ*

Калит сўзлар: бадий олам, замон, макон, образ, мусаввир, ёшлик даври, муносабатлар, уйғунлик, эпизод, ҳикоя, қаҳрамон.

“Мусаввир...”нинг биринчи, романга ўзига хос мукаддима бўлиб хизмат қилган, эпизоди учун эртақ вақти ва тарихий вақтнинг ўзаро муносабати, боғликлиги долзарб аҳамият касб этади.

Романнинг биринчи эпизоди олами — бу, афтидан, тўрт ёшдаги болакайнинг олами. Ва бу олам хали шаклланмаган бутунлик, хаос сифатида мавжуд, ундан энди-энди космос туғилмоқда. Бу туғилишни ташкил этадиган ибтидо — субъект, унинг онги, гўдак Стивеннинг онги, у оламнинг жисмоний ҳолатига тобе бўлган асосий унсурларни ажратиб олиб ва ўзича қайд этиб, тартибга солинган олам манзарасини яратади: (“Тўшагингни ҳўллаб қўйганингда олдин иссиқ бўлади, кейин муздай” (“Мусаввир...”, 5-бет) табиат дунёси манзарасини қарама-қаршиликлар — совук /муздай, ёкимли хид/ ёкимсиз хид — орқали англайди, ижтимоий олам учун эса мўлжални атрофидаги одамларнинг ёшига қараб белгилайди (“Улар отаси ва онасидан катта, аммо Чарльз тоға Дэнтидан ҳам кексароқ” (“Мусаввир...”, 5-бет).

Музыка ва ритм, айникса, мухимроқ кўринади: бу эпизоднинг матни бутунисича ритмик структуралар билан тўла: фонетик даражадаги (Мў-мў, Бетти Берн, лимонли обаки ва ҳ.к.), синтаксик ва лексик (“Уларнинг ота-онаси бошқа. Улар Эйлиннинг ота-онаси”; “Онаси: — Кечирим сўра, Стивен, — деди. Дэнти: — Узр сўрамасанг-чи /.../, — деди”) даражадаги оддий такрорлар билан бошланиб, матнга киритилган шеър (қўшиқ) парчалари ва ракс ритми беришга интилиш билан якунланади: “Лай-ла-ла, ла-ла. Лай-ла-ла, лай-ла-ла...” (“Мусаввир...”, 5-6-бетлар). Қадимги

космогоник мифлардагидек, уйғунлик олами, аввало, товушлар ёрдамида яратилади.

Ўқувчини роман оламига олиб кирадиган эртақ моҳиятдан афсонавий воқеа ҳақида: қаҳрамоннинг туғилиши ҳақида ҳикоя қилади. Романнинг биринчи хатбошисида пайдо бўладиган йўл образи характерли бўлиб, бу йўлда Мў-мў деган бир говмиш” Бў-бў исмли “жажжи-ёкимтой болакай”ни учратади. Йўл муайян тарзда макон тасаввурини беради: йўл маконга йўналиш ва у билан олдиндан белгиланган айрим мўлжалларга (йўл аллақачон ким томонидандир солинган ва каёкқадир элтади) боғланган. Йўл хронотопи учун тасодиф ва мувофиқлик, олдиндан белгиланганлик хос. “Мў-мў деган бир говмиш” билан “Бў-бў исмли” болакайнинг учрашуви, она ва бола учрашуви, моҳият эътибори билан бир вақтнинг ўзида тасодиф ва йўллар мотивининг ўзи, унинг чекланган макони билан олдиндан белгиланган.

Эпизоднинг (романнинг ҳам) аввали — “кадим-кадим замонда”, деб бошланадиган эртақ, воқеалар “кадим-кадим замонда” рўй беради; бу асл ибтидо, тарихдан бурунги вақт, сўз ва номлар энди-энди пайдо бўлаётган, тил хали бола нутки ва фольклор учун характерли бўлган хусусиятларни: товушга таклид (говмиш Мў-мў, бола Бў-бў), масофа, узунлик ғоясини ифодалаш учун келган такрорлар (“йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб”, “жажжи-ёкимтой” ва ҳ.к.), сиқик синтаксис ва тавтология (“Бу эртақни отаси унга айтиб берарди; отаси унга ойнак орқали боқарди”; “У шу қўшиқни куйларди. Бу унинг қўшиғи эди” (“Мусаввир...”, 5-бет).

Бола оламида бошқа одамлар ҳам пайдо бўлади. Болакай оила бағрида яшайди, унинг учун ижтимоий алоқаларнинг одатий образи — кариндошлик: у бошқа болалар ҳақида уларнинг ота-оналари бошқа, деб ўйлайди, уларни оилавий муносабатлар тизимига киритади (“Вэнслар еттинчи уйда яшайди. Уларнинг ота-онаси бошқа. Улар Эйлиннинг ота-онаси” (“Мусаввир...”, 6-бет). Кишилиқ жамияти олами қаҳрамон учун — оила олами.

Бирок бу оламда хавф-хатар мавжуд ва бу хатар тимсоли — бургут, у учиб келади ва кулоқ солмагани учун кўзини чўкиб олади. Шу тарика мазкур эпизод тугайди. Кўзга таҳдид бежиз таъкидланмаган: кейинги эпизоддаёқ қаҳрамон кўз ўнгимизда тенгқурларига нисбатан кўзлари хира кўриши боис ночор ҳолатда гавдаланади.

Кўзга таҳдид куш образи билан боғлиқлиги ҳам тасодифий эмас, романнинг бошидан охиригача ўтадиган бу образ қаҳрамоннинг афсонавий адаши номи билан боғлиқ бўлиб, куш — унинг ижодий қисмати тимсолидир. Қалб кўзига эга бўлишнинг шarti жисмоний кўздан ажралиш, маънавий-ижодий қисмат тана хузур-ҳаловатига хавф солади (Тиресия ва Ҳомер образларига аллюзиялар оқланган архитипик вазият). Биз маънисини илғай олмайдиган боланинг ўзбошимчалиги, қилган қилиғи учун узр сўрашни рад этиши, аён бўлишича, ижодий иктидорнинг намоён бўлиши шarti экан.

Шу тарика, романнинг биринчи эпизодидаёқ Стивеннинг олами бошқа одамлар олами, шунингдек, унинг оиласи оламига ҳам қарши кўйилган бўлиб чикади. Эпизод унинг келгусидаги қочқинлиги ва ижодий қисмати ҳақидаги башоратона кўшиқ билан яқунланади. Кишилиқ жамияти олами романнинг бошидаёқ, қаҳрамон учун қулай оилавий олам бўлган пайтидаёқ, чекловлар олами сифатида гавдаланади.

Оилавий эмас, бошқа олам, ижтимоий, демак, вақт доирасидаги олам аломатлари, биринчи эпизодда Дэнти шкафидаги, тарихий аҳамиятига кўра

тимсолий рангларда ишланган чўткалар шаклида кўринади: “Дастаси жигарранг духоба қопланган чўтка Майкл Деви́тт шарафига, яшил духоба қопланган чўтка эса Парнелл шарафига” (“Мусаввир...”, 5-6-бетлар). Ушбу деталлар бола хотирасида: рангли ва духобали — ўзининг ғаройиблиги ва ёркинлиги туфайли сақланиб қолади, шу боисдан ҳам эпизодда уларнинг эсланиши психологик асосга эга. Боз устига улар миллий тарих ва миллий мустақилликнинг киноявий тарзда кичрайтирилган (бор-йўғи улар кийим чўткалари, холос) тимсоллари ҳисобланадики, бу муаллифнинг ирланд тарихига ўзига хос шарҳи. Тарихий вақт беҳурмат қилинади. Турмуш иқир-чиқирлари вақти оилавий олам вақтига айланади. Айни пайтда у миллий вақт сифатида аҳамиятини сақлайди.

Макон, романнинг биринчи эпизодида, тўла шаклланмаган, чегаралари ҳали тўла-тўқис белгиланмаган макон сифатида намоён бўлади. (Гарчи биз юқорида кўрганимиздек, кишилиқ жамияти билан боғлиқ айрим чекланганликлар олдиндан мавжуд ва қаҳрамонда хавф-хатар ҳиссини туғдиради ва унга қочқинликка учраши аллақачон даракланган). Йўл образи фақат қаҳрамоннинг туғилиши ҳақидаги эртақда намоён бўлади ва боз устига, маконнинг қучли ёки қучсиз даражадаги кескин структуравий таъсири вақтнинг бошланишига тааллуқли бўлиб, дунёга келишнинг тасодифлиги ва олдиндан белгилангани, туғилишнинг сир-синаоти ҳамда тириклик қисмати билан боғланади. Нимаики олдиндан белгиланган, қисматда бор бўлса, рўёбга чиқиб бўлди ва роман маконида йўл образи асар бош қаҳрамони образи билан бевосита ўзаро боғланмайди. Стивен Дедал учун тартибга тушмаган, алғов-далғов оламда яшашга тўғри келади: фақат у туғилган дақиқа қучли ёки қучсиз даражадаги кескин структуравий макон билан боғлиқ ва унинг кўмагида қаҳрамоннинг ҳаётий қисмати ғояси берилади.

Романнинг биринчи эпизодида берилган қочқинлик мавзуси ва бош

кахрамоннинг ижодий қисматиға ишоралар “Мусаввир...”нинг бадий маконида ҳаркатчан, ижодий талабларға бўйсунадиган ва, шунингдек, муайян структура топшириқларини ўзига олган Стивен оламининг маҳдуд, қаҳрамон онгига кескин макон-вақт структуралари билан таъсир кўрсатган ва кўрсатаётган ташқи оламға изчил тарзда қарама-қарши қўйилиши орқали ривожлантирилади.

Иккинчи ва учинчи эпизодлар ўзаро нафакат воқеалар жойининг умумийлиги билан боғланади: уларни аввало образли такрорлар тизими бирлаштиради. Айниқса, иккинчи эпизоднинг бош қисми ва тўртинчи эпизоднинг хотимаси ўзаро мос келиши эътиборға молик. Иккинчи эпизоднинг бошланиши куйидагича деталларда белгиланган: “кун хира тортган, ҳаво салқин” кечки пайт, “бўзарган ҳаво”, унда “чарм тўп зил-замбил қушдай” кўтарилади: эпизод воқеалари жойи Клонгуос қасри спорт майдончаси. Тўртинчи эпизоднинг хотимасида биз яна бу майдонча устидаги “майин, бўзаранг ва сокин” ҳавони кўрамиз, бироқ бу гал чарм тўп кўтарилмайди (факат крикет таёқларининг товуши эшитилади) — ҳавода фуражкalar учади, Стивеннинг дўстлари унинг маънавий ғалабасини шундай қутлашади. Характерли жиҳати шундаки, агар эпизоднинг бошида, триптихнинг “чапдаги табақа”сида Стивен тўп тепиб ўйнаётган болалар орасида тасвирланган ва ўзини “кичкина ва қучсиз” хис этган, “жамоасининг думида судралиб, тарбиячиларнинг кўзидан панарокда, қўпол оёқлардан четрокда ер тепиб” (“Мусаввир...”, 6-бет) юрса, охирида, “ўнгдаги табақа”да биз уни майдончанинг четида кўрамиз, у ўйинға қўшилмайди, у факат ўйнаётган болаларнинг товушини эшитади ва “Елкасидан оғир юк тушгандай енгил ва вақти чоғ” (“Мусаввир...”, 54-бет). Биринчи фрагментда қаҳрамон қўпол ўйинда ўзини мажбурлаб қатнашади (“орасира ўзини югураётганга солади...” (“Мусаввир...”, 6-бет) ва бу билан унинг суствлиги ва жисмоний азобланаётгани таъкидланади.

Иккинчи фрагментда қаҳрамон ўйиндан ташқарида, ёлғиз, бироқ ўртоқларининг олқишини олган, маънавий ютуғидан масрур. Ўйин камрок қўполлашган, кўпроқ индивидуаллашган, тартибли, бу энди қўпол жисмоний талотўп тусидаги (“чакчайган кўзлар”, “лойға беланган бошмоқлар”, “тўп талашиш, ур-сур”, “Болалар ёкалашар, пишкирар”, “уларнинг оёқлари типирчилар, бир-бирини тепкилар”) футбол эмас, энди бу жараён завқли ва четдан туриб хотиржам қабул қилинади (крикет таёғи зарбаларининг товуши “худди фавворадаги сув томчиси ҳовузға оҳиста тушаётгандай” (“Мусаввир...”, 54-бет) осойишталик билан қиёсланади. Триптихнинг “чапдаги табақаси”да жисмоний азоблар олами, “ўнгдаги табақаси”да — маънавий синов ва рухий жасорат олами тасвирланган.

Ўйин мотиви, азоб чекаётган тана мавзусининг биринчи фрагментға киритилгани ва иккинчи фрагментда озод бўлган рух мавзусининг якунланиши тасодиф эмас. Ўйин — инсон руҳини юзаға чиқарадиган омил, кенг маънода — инсон (айнан инсон) озодлиги омили. Дедалнинг тенгқурлари учун ўйин — аввало уларнинг жисмоний фаоллигини ташкиллаштириш омили, ўйин айниқса уларнинг юзаға чиқадиган табиий хусусиятларига муайян шакл беради ва бу уларнинг ёшида жуда зарур. Жойс қаҳрамон учун унинг тенгқурларига лозим бўлган ва уларни қизиқтирадиган шаклдаги ўйин унинг учун бегона, унга ёт моддий хаос. Бошқа болалар тартиб ва мазмунни кўрадиган ўйинда Стивен Деал маънисизликдан изтироб чекади. Жисмоний ҳаракатлар оламини рад этиш, биринчи галда, болаларнинг ҳаракатчан жамоавий ўйини оламидан юз ўгиришға айланади. Стивен ўзининг ички дунёсига чўмади: унинг диққати ўйиндаги қутилмаган ҳолатларға қаратилмаган, балки унинг онг оқими уйи ва қариндошлари, коллежға ўқишға киргани, Клонгуос билан боғлиқ тарихий ривоятлар, яқинда уни хафа қилишгани қаби воқеалардан тарқиб топган ва шуларнинг

хаммаси хақидаги ўй-мушоҳадалардан иборат. Охирги фрагментда Стивен ўйинда иштирок этмайди ва у ўйинни четдан туриб кузатиш имкониятига эга бўлади, демак, уни ўзи яратган муносабатлар тизимида, ўзининг шахсий амалиёти тартибига қўшади, унга шахсий ижоди учун материал-манба сифатида қарайди.

Иккинчи эпизоднинг марказий воқеаси — Стивен Дедалнинг касаллиги.

Стивеннинг касаллиги мавзуси билан намгарчилик, иситма, совук мотивлари узвий боғланган. Касаллик уни сувга мажбурлаб — ҳақоратомуз тарзда (ҳожатхона чаноғига) ботириш оқибатида бошланади. Айни ўринда матнда инсон шаънини ҳақоратлаш ва пастга уриш мотиви жарангламайди. Биринчи планда — жисмоний туйғулар айтилади: “...баданида аллақандай совук шилимшиқ сув оқиб тушаётгандай бўлди”, “Сув қанчалар совук, шилимшиқ эди-я!” (“Мусаввир...”, 8-бет), “Унинг баданида муздай балчиқ ўрмалади, \...\ кейин зинапояда кетаётиб кийимининг тагидан изиллаб совук шамол кираётганини ҳис қилди” (“Мусаввир...”, 12-бет).

“У манглайда назоратчининг қўлини сезди, назоратчининг қўли остида манглайи жуда иссиқ ва ҳўл эканини ҳис қилди” (“Мусаввир...”, 19-бет).

Бемор Стивен назарида теварагидаги олам рутубатли суюқлик оламига айланади: боланинг хотираси рўза оши — пост қунидаги пудингни “қатта каламушнинг бўткага ўзини отгани” билан қиёслагани саклаб қолади, диққатини эса суюқлик, намлиқни юқтирган тўпнинг сирпанчиқ боғичи, шилимшиқ намиққан нон ва ҳўл дастурхон каби нарса ва манзаралар ўзига тортади; у “хушомад” сўзининг келиб чиқиши хақида ўйлайди ва эслайди: “Бир сафар у Уиклоу меҳмонхонасида ҳожатхонадаги чанокда қўлини ювди, кейин отаси занжирга боғлаб қўйилган тикинни очиб юборди ва шунда ювинди сув тешиқдан пастга оқиб туша бошлади, сув секинлаб оқиб кетгандан сўнг чанокнинг тешигидан: “х-у-ш-ш” деган товуш чиқди. Фақат шовқини кўпроқ” (“Мусаввир...”, 9-бет). Стивен,

уни ҳожатхона чаноғига ботиришганда “Сув қанчалар совук ва шилимшиқ” (“Мусаввир...”, 8-бет) бўлганини эслайди, тағин бир неча бор “Бир бола қатта каламушнинг бўткага ўзини отганини кўриб қолган”ини эслайди (“Мусаввир...”, 8-бет).

Сув қахрамоннинг онгини (онг остини ҳам) эгаллайди, сув, бир томондан, энг кам шаклланган борлиқ ибтидоси, бошқа томондан, ўлим образи билан боғлиқ табиий унсур-стихия.

Руҳий таҳлил нуктаи назаридан, сув — ўлим стихияси. “Сув — бу ўлимга чорлов; ўзига хос, алоҳида ўлимга чорлов бўлиб, ундан кейин биз яна моддий стихияларда паноҳ топамиз”, дейди Г.Башляр (129, 88). Ҳақиқатан ҳам, иккинчи эпизоддаги Стивен ўй-хаёллари чалғитувчи-эстетиклашган характердаги ўлим манзараси атрофида жам бўлади. “Кечки ибодатга қўнғироқ чалинди ва улар жуфт-жуфт бўлиб зинадан юриб дахлиз орқали черковга боришди. Узун дахлиздаги чироклар ҳам хира. Ҳадемай ҳаммаси ўчади, тинчийди. Черков совук, оқшомги совук ҳаво уфуради, мрамар устунларнинг эса ранги тунги денгизникидай. Денгиз совук, кечаси ҳам, кундузи ҳам, бироқ кечаси совуқроқ. Қуйироқда, уларнинг уйлариининг ёнида, тўлқинга қарши қурилган ғов атрофи ҳам совук ва қоронғи. Уйларида оловда қозонча қайнапти, унда пунш пишаяпти” (“Мусаввир...”, 15-бет). Бутун эпизод учун доктор Корнуэллнинг дарслигида келтирилган Лестер аббатлиги образи лейтмотивга айланади: “Уолси Лестер аббатлигида қазо қилди, Аббатлар уни шу ерга дафн этдилар. Гиёҳларни қурт-қумурска еб битиради, Жонзотларни қисқичбақа кемиради” (“Мусаввир...”, 8-бет).

Эпизоднинг охирги манзараси сув муҳитида содир бўлади: “У жигарранг бахмал қўйлақда, елкасидан ошириб яшил бахмал ридо ташлаб олган, қирғоқ лабида тиз чўккан оломон олдидан виқор билан бир сўз демай, ғоз юриб ўтиб бораётган Дэнтини кўрди” (“Мусаввир...”, 24-бет). Ўлим мавзуси бу ўринда Ирландия ва

миллий тарих мавзуси билан кесишади. “Қирғок лабида” тиз чўккан оломон Парнеллга аза тутаетган Ирландияни гавдалантиради: қахрамон Англияда казо қилган миллат йўлбошчисининг жасади ватанга олиб келинишини тасаввур қилади. Шу билан бирга, қахрамонона-поэтик талкиндан ташқари, иккинчи, ҳикоя тарзининг киноявий талкини ҳам юзага чиқади: Ирландия образи билан Дэнтининг образи ҳам боғланади, Дэнти миллий ранглардаги либосларда “оломон олдидан виқор билан бир сўз демай, ғоз юриб” ўтади. Унинг либослари матоси ва ранглари олдин эслатилган шкафдаги

чўткаларнинг матоси ва рангига ассоциатив боғлиқ: ассоциация ўз-ўзича ўй-орзуларда пайдо бўлган образнинг шохона улуғворлигини пасайтиради. Ғамга ботган оломон ўзининг бой берган йўлбошчисига аза тутаетган Ирландияни тимсоллайди, Дэнти эса — унинг хотирасини назарга илмаган, калондимог Ирландия тимсоли.

Шундай қилиб, ўз тақдирини ўзи белгилаши учун ташки маҳдуд оламнинг маҳдуд ижтимоий тартибини ва табиий хаоснинг ички олами, мавҳум тана майилларини енгиб ўтиши керак бўлади.

Адабиётлар руйхати

1. Ж.Жойс “Мусаввирнинг ёшликдаги шамойили” Роман Рус тилидан А.Отабой таржимаси. – Тошкент: “Академнашр”, 2014.-256 бет.
2. Флоренский П.А. Анализ пространства и времени в художественно-изобразительных произведениях. – М.: Прогресс, 1993 – 324 с.
3. Тураева З.Я. Категория времени: время грамматическое и время художественное. – М.: Высшая школа, 1979. – 219 с.
4. Татару Л.В. Композиционный ритм художественного текста (на материале ранней прозы Дж.Джойса); Автореф.дисс...канд.фил.наук – М.; 1993.- 20с.
5. Рейенбах Г. Философия пространства и времени. – М.: Прогресс, 1985. – 344с.
6. Gifford D. Notes for Joyce “Dubliners” and “A Portrait...”. - N.Y.: Dutton, 1967. – 187 p.
7. O’Brien Darcy. The conscience of James Joyce. – Princeton (N.Y.), Prin. University Press, 1968 – 258p.

Мухитдинова В. Отношения времени и пространства в художественном мире романа Джеймса Джойса “Портрет художника в юности”. В данной статье определяется отношение времени и пространства в художественном мире романа «Портрет художника в юности» Джеймса Джойса.

Muxitdinova V. The interrelations of space and time in the literary world of James Joyce’s novel “A portrait of the Artist as a Young Man”. The present article defines the interrelations of time and space in literary world of James Joyce’s novel “A portrait of the Artist as a Young Man”.